

УДК 37.036+37.015.46

Л.Й. ПЕТРИШИН,

*доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка*

Г.В. ЛЕЩУК,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка*

ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВИМУШЕНИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ ТА ЇХ СІМ'ЯМИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті на основі проведеного теоретико-методичного аналізу розкрито зміст роботи соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями; охарактеризовано послідовність етапів соціально-педагогічної роботи щодо вирішення проблем вимушених переселенців (формування банку даних про вимушених переселенців та їх сімей, діагностика проблем, розробка соціально-педагогічної програми діяльності із сім'єю, забезпечення умов реалізації програми, завершення соціально-педагогічної програми) з використанням найбільш ефективних форм, методів та засобів діяльності.

Ключові слова: вимушені переселенці, сім'ї вимушених переселенців, зміст, напрями, соціально-педагогічна діяльність.

Постановка проблеми. Соціально-педагогічна діяльність як суспільне явище являє собою своєрідну модель діяльності, спрямованої на здійснення компетентної соціально-педагогічної допомоги, підвищення ефективності процесу соціалізації, виховання і розвитку різних категорій населення та здійснення соціально-педагогічного захисту.

Аналіз основних досліджень. Фундаментальним теоретико-методичним підґрунтям розв'язання окресленої проблеми стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, а саме В. Андреєнкової, Ю. Арутюняна, Ю. Бромлей, Дж. Беррі, В. Грищенко, О. Зайцева, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Ковальчук, К. Левченко, Ю. Моргун, О. Малиновська, Я. Овсянникова, О. Ольхович, В.Панка, О. Піскуна, А. Похлебаєва, Г. Солдатова, І. Трубавіної, Л. Третиннікова, А. Фернхем, К. Халепа, А. Шацька та ін.

Формування мети статті полягає в окресленні змістових аспектів соціально-педагогічної роботи з вимушеними переселенцями на сучасному етапі суспільного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Соціально-педагогічна робота з вимушеними переселенцями та їх сім'ями є різновидом соціально-педагогічної діяльності, спрямованим на забезпечення адекватної соціальної підтримки та здійснення соціального захисту вимушених переселенців та їх сімей, зміцнення та активізацію їх адаптаційного потенціалу, створення сприятливих умов для їх життєдіяльності, забезпечення тривалих соціальних відносин, налагодження механізмів самоорганізації і саморозвитку, допомоги членам сімей ви-

мушених переселенців у їх позитивній соціалізації. Ефективність соціально-педагогічної роботи визначається чітким розумінням категорії «вимушений переселенець». Закон України зазначає, що *внутрішньо переміщеною особою (вимушеним переселенцем)* є громадянин України, який постійно проживає на території України, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання, у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (ст.1 Закону України від 22.11.2014 №4490а-1 «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

Саме тому соціально-педагогічну роботу із сім'ями вимушених переселенців, як і будь-який різновид діяльності, на нашу думку, можна розглядати як ряд практичних заходів, побудованих на основі певних цілеспрямованих теоретичних засад. Вважаємо за необхідність зазначити, що об'єктом соціально-педагогічної діяльності є вимушені переселенці, їх сім'ї та їх безпосереднє оточення. Зокрема соціально-педагогічну роботу з вимушеними переселенцями здійснюють соціальні педагоги та соціальні працівники, які, у свою чергу, є суб'єктами соціально-педагогічної роботи. Вважаємо за необхідне, виділити такі напрями соціально-педагогічної роботи з даною категорією клієнтів:

- всебічне вивчення сімей вимушених переселенців: аналіз існуючого становища сім'ї та визначення її основних потреб;
- вивчення потенційних можливостей сім'ї та вплив на неї зовнішніх факторів для подальшої роботи;
- організація взаємодії з проблемними сім'ями: підтримка дітей із сімей вимушених переселенців; сприяння у вирішенні проблем; посередництво між сім'єю та різними установами (школа, громадські організації); спонукання особистості до самоорганізації і самостійного вирішення окремих проблем.

Мета соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців полягає: 1) у забезпеченні доступності комплексу послуг для вимушених переселенців і їх сімей; 2) наданні допомоги переселенцям у набутті навичок адекватного поведіння в новому соціальному середовищі, частиною якого є найближче оточення (родичі, сусіди, близькі); 3) мінімізації негативних наслідків або навіть повному вирішенні проблем сім'ї або особи; 4) усуненні труднощів, пов'язаних з адаптацією сім'ї до нових умов навколишнього середовища; 5) наданні ефективних гуманітарних послуг з метою поліпшення якості життя сімей вимушено переміщених осіб.

У свою чергу, до основних завдань соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців відносимо: надання соціальної допомоги вимушеним переселенцям; сприяння інтегруванню вимушених переселенців в соціальне середовище, в яке вони потрапляють; створення спрощених процедур реєстрації, отримання житла, працевлаштування, відновлення бізнесу тощо [9].

Ефективними методами збору інформації на даному напрямі роботи є бесіда, спостереження, опитування експертів, інтерв'ю, невербальний діагноз, вивчення документів, контент-аналіз, анкетування.

Основними методами соціально-педагогічної роботи з даною категорією клієнтів, на нашу думку, є:

- соціально-педагогічна допомога, підтримка, профілактика: вибір програми і плану дій; обговорення альтернативних шляхів вирішення проблеми; допомога в організації виходу з проблеми; координація зусиль найближчого оточення особистості; створення групи підтримки;
- корекція відносин та реабілітація: моделювання ситуації для вирішення подібних проблем в майбутньому; моделювання сфер успішної діяльності (ті, в яких сім'я зможе себе реалізувати); підтримка ініціатив як всієї сім'ї, так і окремого її члена; відновлення втрачених вмінь клієнта (при травмі разом з іншими спеціалістами) та повернення людини до нормального життя;
- консультування;
- підтримка;
- сімейна терапія.

Актуальними формами роботи з вимушеними переселенцями та їх сім'ями, на нашу думку, є: індивідуальні, що надають можливість клієнту один на один розповісти про свої проблеми, про які він не зміг би розповісти в присутності інших (конфіденційна інформація); групові, за яких робота здійснюватиметься за принципом взаємодопомоги або методу «рівний-рівному».

Вважаємо за необхідне зазначити, що зміст роботи соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями щодо вирішення їх проблем, являє собою послідовність етапів із використанням найбільш ефективних форм, методів та засобів діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Робота соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями

Етап роботи	Зміст роботи
1. Формування банку даних про вимушених переселенців та їх сімей	Здійснюється спільно із службами охорони здоров'я, соціального захисту та ін.; у цілісний банк даних включається інформація про кожного члена сім'ї, можуть бути направлені запити в служби та організації попереднього місця перебування сім'ї. Основними методами роботи є аналіз документів, складання банку даних.
2. Діагностика проблем	Вивчення індивідуальних особливостей кожного члена сім'ї, з'ясування її інтересів і потреб, труднощів й проблем, визначає їх причини, відслідковує джерела їх виникнення, досліджує умови і особливості взаємин у мікросередовищі життєдіяльності. За потреби – надання термінової допомоги (захист, надання притулку). Методи роботи: консультування, інтерв'ю, бесіда, сімейна терапія та ін. Надання інформації про установи, які займаються вирішення таких проблем
3. Розробка програми діяльності із сім'єю	За результатами діагностики визначається сутність першочергових потреб, добираються ефективні та посильні психолого-педагогічні, соціальні засоби для вирішення проблем або хоча б мінімізації негативних наслідків. Методи роботи: соціально-педагогічний супровід, патронаж, консультування (індивідуальне або/та групове), техніки сімейної терапії, профілактична робота, надання підтримки, соціального захисту, допомога сім'ї у налагодженні їх дозвільної діяльності, організація груп взаємодопомоги, позитивний приклад
4. Забезпечення умов реалізації програми	Здійснюється розподіл відповідальності між усіма учасниками програми. Соціальний педагог виконує роль координатора, організовує реалізацію програми, відслідковує результати, інформує про її виконання. Методи роботи: консультування, телефонне консультування, бесіда, контроль
5. Завершення програми	Аналіз роботи соціального педагога та характеристика рівня життя клієнтів. Здійснення вихідної діагностики. Вимушені переселенці самостійно можуть вирішувати деякі питання, але при потребі звертатися за допомогою

На кожному з етапів соціальним педагогом повинні бути враховані всі сфери життєдіяльності переселенця, на які вказують і А.А. Акмалова, В.М. Капіцин [1, с. 36, 38–39]. Коротко розглянемо їх.

Природно-антропологічна сфера, для якої постає механізм територіальної реабілітації та соціальної адаптації на новому місці. Оскільки дана сфера пов'язана з домівкою, природою, системою побутового обслуговування, переселенцю необхідна допомога в створенні нової ідентичності на новому місці.

Агентно-професійна сфера покликана забезпечити професійну адаптацію завдяки отриманню місця роботи, конкурентоспроможних якостей, їх репрезентації на ринку праці, збереженню трудової практики за фахом. У цьому випадку соціальний працівник активно співпрацює зі службами зайнятості, які займаються працевлаштуванням переселенців.

Духовно-культурна сфера допомагає підтримувати духовні цінності й духовну гідність. Тому найголовнішим завданням для соціальних педагогів є допомога у відновленні та задоволенні духовних, соціокультурних потреб переселенців [1, с. 36, 38–39].

Усі ці сфери повинні гармоніювати між собою, бути системою, що сприятиме зміцненню активізації адаптаційного потенціалу особистості, запобіганню негативних впливів на неї, забезпеченню охорони та захисту їх прав вимушених переселенців та їх сімей [4].

На нашу думку, соціально-педагогічна робота з вимушеними переселенцями та їх сім'ями буде успішною при дотриманні таких принципів:

- добровільності (допомога має надаватися, виходячи з добровільного звернення);
- своєчасності;
- персоналізації (допомога повинна здійснюватися персонально кожній особистості);
- поваги (допомога не повинна принижувати честь і гідність людини, її самооцінку і самоповагу);
- активізації клієнта (основний зміст допомоги полягає в оволодінні людиною спроможністю до самостійного вирішення своїх проблем);
- комплексності (надається допомога, яка має бути спрямована на зняття небажаної емоційної напруги і ліквідацію причин, які викликають такий стан у людини) [2, с. 8].

Окрім того, слід зазначити, що соціальний педагог у роботі із сім'ями вимушених переселенців повинен дотримуватися таких груп цінностей:

- цінності, які відображають специфіку професійної діяльності альтруїстичного характеру (допомоги тому, хто потребує допомоги);
- цінності етичної відповідальності перед професією (соціальний педагог і соціальний працівник захищає гідність і цілісність професії, дотримується етичних принципів і норм, примножує знання і розширює місію соціально-педагогічної роботи);
- цінності, пов'язані з потребами самореалізації, самоствердження, самовдосконалення особистості соціального педагога і досягнень у професійній діяльності [2, с. 8].

Для вимушених переселенців та їх сімей характерною ознакою є соціальна дезадаптація, а звідси випливають її прояви: агресивна поведінка, конфлікти з вчителями і ровесниками, вживання алкоголю і наркотиків, здійснення правопорушень (бійки, крадіжки й ін.), невідвідування школи, бродяжництво, спроби суїциду та ін. [6; 8]. Тому ми вважаємо, що соціальному педагогу слід знати про ці характерні негативні прояви з метою їх профілактики. Робота соціального педагога, сама по собі, є вкрай важкою. Він завжди повинен бути в курсі всіх актуальних проблем, знати ефективні способи їх вирішення або мінімізувати негативні наслідки.

Основним змістом роботи соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями, на нашу думку, є створення атмосфери співробітництва та партнерства. Загалом для соціального педагога, який працює із сім'ями вимушених переселенців, необхідно мати такі якості:

1. Високий професіоналізм, компетентність у різноманітних проблемах, високий рівень загальної освіти і культури (в тому числі і духовної), володіння суміжними спеціальностями і знаннями з педагогіки, психології, юриспруденції та ін.
2. Доброта, любов до людей, душевність, доброзичливість, чуйність, бажання взяти чужий біль на себе, милосердя, людяність, відчуття співпереживання і емпатія.
3. Комунікабельність, вміння правильно зрозуміти людину і поставити себе на її місце, гнучкість і делікатність, тактовність у спілкуванні, вміння слухати, спроможність підтримати іншого і стимулювати його на розвиток особистих сил, вміння викликати довірливе ставлення до себе, організаційні здібності [2, с. 9].

Останні є, мабуть, найбільш важливими, оскільки вони залежать більшою мірою від внутрішнього світу людини. Якщо компетентність можна напрацьовувати, то дотримуватися толерантності та емпатії – незавжди.

З метою надання допомоги та вирішення соціальних проблем всі сім'ї вимушених переселенців підлягають соціальному інспектуванню, у результаті якого вивчаються їх потреби, у разі необхідності сім'ї беруться під соціальний супровід. Для вирішення проблемних питань переселенців повинні залучатися усі суб'єкти соціальної роботи, благодійні та громадські організації.

О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, І.Д. Зверева, А.Й. Капська, Л.А. Третиннікова, С.Я. Харченко та ряд інших дослідників у соціально-педагогічній роботі з переселенцями виокремлюють дві групи проблем, які потребують негайного вирішення [3; 5; 8]:

- об'єктивні, пов'язані із забезпеченням правової нормативної бази фінансування, матеріального постачання, забезпеченням життєдіяльності переселенців, а також підготовкою штату соціальних працівників;

– суб'єктивні – підтримка правової гідності людини, допомога у «відновленні» функцій у новому мікросоціумі для її успішної самореалізації, забезпеченні умов для формування в особистості соціальних якостей, а також соціально-психологічна підтримка.

Важливим є розвиток у вимушених переселенців здатності самостійного вирішення проблем та подолання труднощів. А.Й. Капська виокремлює такі функції соціального працівника, ефективність реалізації яких, на нашу думку, сприятиме налагодженню ефективної соціально-педагогічної роботи з вимушеними переселенцями [3]:

– соціально-побутова – сприяння у наданні необхідної допомоги у поліпшенні житлових умов або забезпеченні житлом, організації нормального побуту;

– соціально-медична – організація роботи з проведення профілактики захворювань, співпраця із закладами охорони здоров'я у наданні медичної допомоги;

– соціально-педагогічна – створення сприятливих умов для соціальної адаптації, всебічного розвитку особистості, виявлення та задоволення соціокультурних потреб та інтересів у різних видах діяльності;

– соціально-психологічна – проведення консультацій, здійснення коригування міжособистісних відносин людей у різних соціальних інститутах, надання допомоги у соціальній реабілітації [3].

Висновки. Слід констатувати, що зміст соціально-педагогічної роботи соціального педагога із сім'ями вимушених переселенців має базуватися на таких постулатах: робота соціального педагога має регламентуватись такими принципами: добровільність, своєчасність; персоналізація, повага, активізація клієнта. Соціальний педагог у роботі із сім'ями вимушених переселенців має дотримуватись таких груп цінностей: цінності, що відображають специфіку професійної діяльності альтруїстичного характеру; цінності етичної відповідальності перед професією; цінності, пов'язані з потребами самореалізації, самоствердження, самовдосконалення особистості соціального педагога і потребами клієнта. Зміст роботи соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями являє собою послідовність таких етапів: формування банку даних про вимушених переселенців та їх сімей; діагностика проблем; розробка програми діяльності із сім'єю переселенця; забезпечення умов реалізації програми; завершення програми. Основними методами роботи педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями є: соціально-педагогічна допомога; підтримка; профілактика; коригування відносин та реабілітація, консультування; підтримка; сімейна терапія.

Список використаних джерел

1. Акмалова А.А. Социальная работа с мигрантами и беженцами: учеб. пособие / А.А. Акмалова, В.М. Капицын; [отв. ред. П.Д. Павленко]. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 220 с.
2. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К.: Видавничий Дім Слово, 2008. – 240 с.
3. Капська А.Й. Технології соціально-педагогічної роботи: [навчальний посібник] / Безпалько О.В., Вайнола Р.Х., Капська А.Й. та ін. ; [за ред. проф. А.Й. Капської]. – К.: НДПУ, 2000. – 372 с.
4. Лук'янова К.А. Особливості соціально-педагогічної роботи з переселенцями в Україні: реалії та перспективи / К.А. Лук'янова. – 12 с.
5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек./ Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін. – К.: МЖПЦ Ла Страда-Україна, 2014. – 84 с.
6. Третиннікова Л.А. Організаційні засади побудови педагогічної діяльності з дітьми, сім'ї яких опинилися у складних життєвих обставинах // Педагогічні обрії. – 2011. – № 3. – С. 48–51.
7. Харченко С.Я. Робота соціального педагога з сім'ями / С.Я. Харченко, Н.П. Краснова. – Х.: Основа, 2012. – 111 с.
8. Харченко С.Я. Соціально-педагогічні технології: [навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С.Я. Харченко, Н.П. Краснова, Л.П. Харченко – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 552 с.
9. Шевченко А. Учасники АТО і вимушені переселенці отримують додатковий соціальний захист / А. Шевченко // Голос України: газета ВРУ. – К., 2014. – 21 жовт. – № 202. – С. 1–2.

References

1. Akmalova, A.A., Kapytsin, V.M. (2008). *Social'naja rabota s migrantami i bezhencami* [Social Business with migrants and refugees]. Textbook. Ed. by P.D.Pavlenko. Moscow, INFRA-M Publ., 220 p. (In Russian).
2. Zavats'ka, L.M. (2008). *Tekhnologii profesijnoi diial'nosti sotsial'noho pedahoha* [Technologies professional activities of social pedagogy: textbook for universities]. Kyiv, Publishing House 'Word' Publ., 240 p. (In Ukraine).
3. Kaps'ka, A.J., Bezpalko, O. V., Vainola, R., Kh. (2000). *Tekhnologii sotsial'no-pedahohichnoi roboty* [Technologies of social and pedagogical work: [textbook] Ed. by professor A.Y. Kapska. Kyiv, National Pedagogical University, 372 p. (In Ukraine).
4. Luk'yanova, K. A. Osoblyvosti sotsial'no-pedahohichnoi roboty z pereselentsiamy v Ukraini: realii ta perspektyvy [Features of social pedagogical work with migrants in Ukraine: realities and prospects]. Access mode: <http://fkspp.at.ua/KonfCP2015/s3/l2.pdf> (In Ukraine).
5. Bochkor, N.P., Dubrovskaya, E.V., Zaleski, A.V. (2014). *Sotsial'no-pedahohichna ta psyholohichna robota z dit'my u konfliktnyj ta postkonfliktnyj period* [Social pedagogical and psychological work with children in conflict and post-conflict period] Kyiv, MZHPTS 'La Strada-Ukrain' Publ., 84 p. (In Ukraine).
6. Tretynnikova, L.A. (2011). *Orhanizatsijni zasady pobudovy pedahohichnoi diial'nosti z dit'my, sim'i i iakych opynylysia u skladnykh zhyttievkykh obstavynakh* [Institutional framework for designing educational activities with children whose families find themselves in difficult circumstances]. *Pedahohichni obrii* [Pedagogical horizon]. No 3. p. 48-51. (In Ukraine).
7. Kharchenko, S.Y., Krasnova, N.P., (2012). *Robota sotsial'noho pedahoha z sim'iamy* [Social work educator with families]. Kharkiv, Osnova Publ., 111 p. (In Ukraine).
8. Kharchenko, S.Y., Krasnova, N.P., Kharchenko, S.Y. (2005). *Sotsial'no-pedahohichni tekhnologii* [Social and educational technology]. Lugansk, Alma Mater Publ., 552 p. (In Ukraine).
9. Shevchenko, A. (2014). *Uchasnyky ATO i vymusheni pereselentsi otrymaut' dodatkovyj sotsial'nyj zakhyst* [Participants ATO and internally displaced persons will receive additional social protection]. *Holos Ukrainy: hazeta VRU* [Voice of Ukraine, the Verkhovna Rada newspaper]. Kyiv, Oct 21. No 202. p. 1-2. (In Ukraine).

В статье на основе проведенного теоретико-методического анализа раскрыто содержание работы социального педагога с вынужденными переселенцами и их семьями; охарактеризованы последовательность этапов социально-педагогической работы по решению проблем вынужденных переселенцев (формирование банка данных о вынужденных переселенцах и их семей, диагностика проблем, разработка социально-педагогической программы деятельности с семьей, обеспечение условий реализации программы, завершение социально-педагогической программы) с использованием наиболее эффективных форм, методов и средств деятельности.

Ключевые слова: вынужденные переселенцы, семьи вынужденных переселенцев, содержание, направления, социально-педагогическая деятельность.

The article, on the basis of theoretical and methodological analysis of the content of social work with displaced people and their families, characterizes the sequence of social and educational work to solve their problems (formation of a database of displaced persons and their families, diagnosis of problems, development of social and educational programs for families, ensuring the conditions for program implementation, completion of social and educational programs) by using the most effective forms, methods, and means.

Key words: internally displaced persons, families of internally displaced persons, contents, directions, social and educational activities.

Одержано 12.01.2016.